

Stejjer Minn Irdum id-Delli, l-Għawseġ u x-Xquq

Jeffrey Sammut

Irdum id-Delli ismu miegħu. Imdellel matul isebħ u jdem ferm ma jara d-dawl tax-xemx. Dan l-irdum, dari, kien iħaddar bid-dwieli u s-siġar tat-tin. Kull ċarrut jew roqgħa ħamrija kienet tinħadem. Karmnu u Salvu Sciberras tal-Buffun kienu dejjem jaqtgħu aktar minn mitt qantar għeneb mid-dwieli li kellhom qalb is-sisien. Biex itellgħuh minn hemm isfel ramaw tarjola u ħabel għal fuq ix-xifer. Kienu jorbtu l-mezez u jtellgħuhom waħda waħda għal fuq.¹

Fejn kellhom **tal-Barkun**, il-mezez kienu jkunu mimlija bit-tin. Kienu jtellgħuhom fuq l-ispallejn mill-**Minzel ta' Beċcuna**. Aktar ma jgħaddi l-ħin, aktar tiżdied it-tbatija u l-qilla tax-xemx,² kif ukoll il-ħakk u d-dmija minħabba dak il-ħalib kollu tat-tin. Xi drabi niżżlu l-ħmar mill-minzel biex jiffrankaw ftit mix-xogħol. Saħansitra għamlulu gorboġ qalb il-blat fejn seta' jistrieħ ftit. Izda ħafna mit-tin kien jitqassam fuq blata ċatta d-**Delli** stess ħalli jinxef, biex imbagħad jagħmluh tin taċ-ċappa. It-tin taċ-ċappa kien prezzjuż ħafna fil-passat, għaliex kien iservi fit-tul u ma jiġrilu xejn. Bih kienu jimlew zaqqhom ħafna familji fqar fix-xitwa. Dan fi żmien meta *fridges* ma kinux jeżistu.³

Tal-Barkun kienu jrabbu l-fniek fuq **il-Blata tal-Fniek**. Dawn kienu jithallew jiġru għal rihom

Gēbla maqtugħa u mingura fil-**Barriera fl-Irdum ta' Kamiża**

fuq din il-blata mdaqqsqa. Ma setgħux jaħarbu għax il-blata maqtugħa għaliha u għolja ferm. Sidhom għamlilhom qishom garzelli żgħar mibnija bil-ġebel tas-sejjeħ u msaqqfa biċ-ċangatura biex ikollhom fejn jistkennu.

L-istorja tal-laqam tal-**Barkun** bdiet minn Ġamri Vella. Dan Ġamri kien ħobza u sikkinna ma' ċertu wieħed Ġamri Gauci. Peress li kienu ħbieb kbar u fejn issib lil wieħed kont issib lill-ieħor, bħal-lanċa u l-barkun, lil Gauci qalgħuhielu l-Lanċa u Vella spicċa l-**Barkun**.⁴

Kien ikun hemm familji sħaħ l-irdum, min jistad, min fir-raba' u min għall-kaċċa. Kienu jqattgħu l-ġranet hemm u jsajru fuq il-post. Kien hemm żmien meta kien ukoll isir il-qtugħ tal-blat biex jintuza għall-*breakwater*. Il-ġebel inqata' mill-post magħruf bħala l-**Barriera**, fejn ġie mingur u maħdum fuq il-lok stess u wara ngarr fuq il-baħar. Baqa' xi ġebel maqtugħ lest, iebes daqs il-granit, mitluq fuq il-post.

Toni Sciberras in-Naqqu jiftakar kif hu u Salvu Gauci d-Driggi kienu jinżlu jgħumu filgħodu kmieni u jagħmlu sal-ħdax fil-baħar. Dejjem qabdu x'jieklu. Il-qarnit u ċ-ċeren kienu komuni. Meta xi ċerna tittanta u ma tkunx trid toħroġ mill-bejta jew ħarq, kienu jsannrulha sparlu jew ħarbux u jhalluha. Aktarx li wara ftit kienet teħel u x'ħin jgħaddu lura jittawluha jsibu l-lanza stirata u s-sunnara f'ħalqha. Kellhom spiritiera Primus u landa pitrolju moħbija taħt blata. Kif jitolgħu mis-sajda jibdeu isajru dak li qabdu u mbagħad, wara raqda tajba, jerggħu jinżlu jgħumu filgħaxija.

Izda xi kultant **Irdum id-Delli** kien ikollu jieqaf mill-attività. Kien ikun hemm il-Bandiera l-Ħamra tperper fuq ix-xifer. L-Ingliżi kellhom *range* fix-Xagħra l-Ħamra, allura meta kienu jagħmlu l-manuvri u t-taħriġ ħadd ma seta' jidħol. Saħansitra waħħlu tabelli max-xatt biex javżaw li waqt l-isparar ħadd ma seta' jidħol fiż-żona. Darba Toni ma ndunax bil-bandiera u baqa' jgħum imma suldat Ingliż malajr niżel u keċċih.⁵

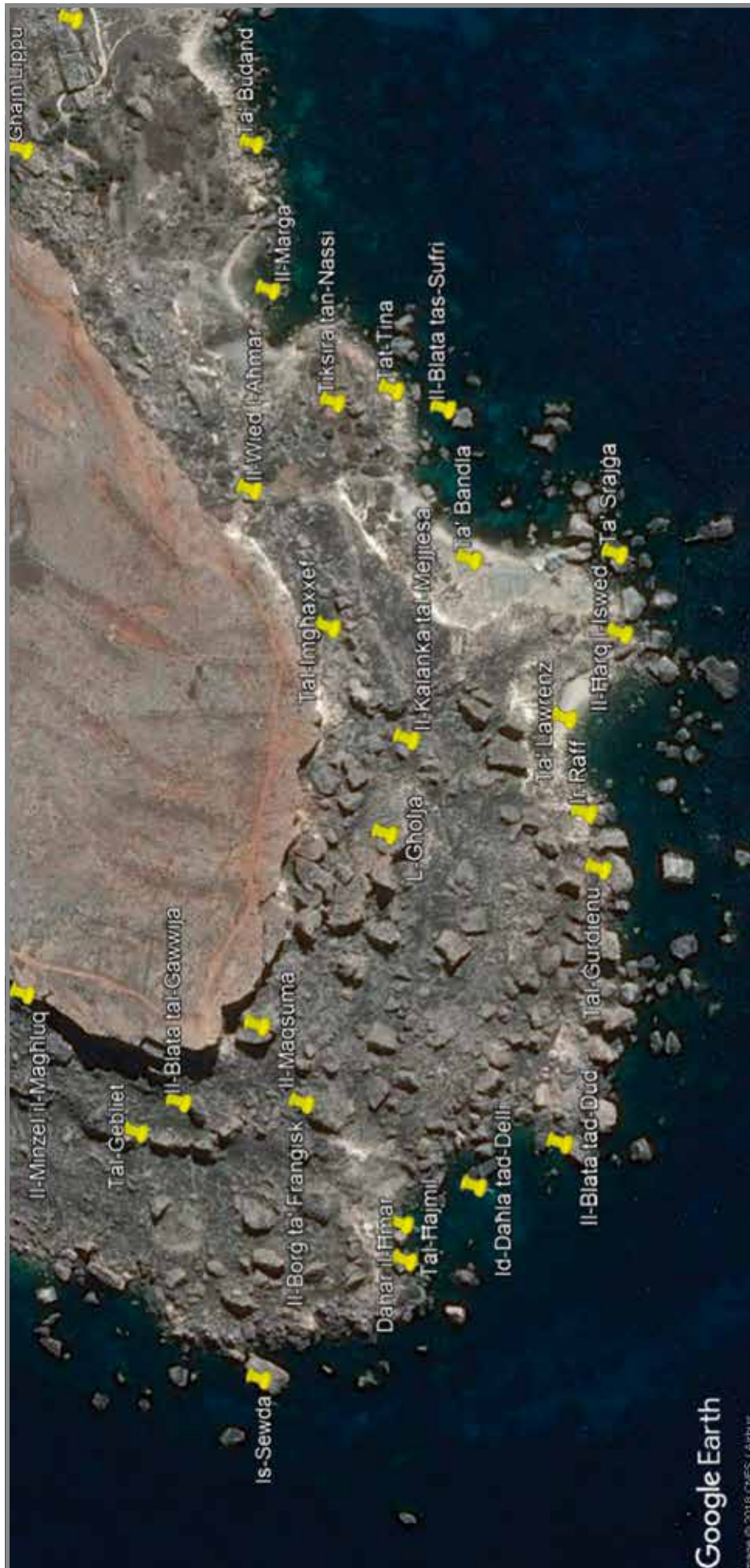
Mappa A - Ismijiet tal-Irdumijiet grazzi għal Charlie Sciberras, Sammy Buttigieg, Grezzju Chetcuti, Peppi Sciberras, Salvo Camilleri u David Vella.

Mapa B - Ismijiet tal-irrumijiet grazzi ghal Charlie Sciberras, Sammy Buttigieg, Grezzju Chetcuti, Peppi Sciberras, Salvu Camilleri u David Vella.

Mappa C - Ismijiet tal-Irdumijiet grazzi għal Charlie Sciberras, Sammy Buttigieg, Grezzju Chetcuti, Peppi Sciberras, Salvu Camilleri u David Vella.

Mappa D - Ismijiet tal-irdumjiet grazzi għal Charlie Sciberras, Sammy Buttigieg, Grezzju Chetcuti, Peppi Sciberras, Salvu Camilleri u David Vella.

Mappa E - Ismijiet tal-irdumjiet grazzi għal Charlie Sciberras, Sammy Buttigieg, Grezzju Chetcuti, Peppi Sciberras, Salvu Camilleri u David Vella.

Toni Sciberras in-Naqqu b'ċerna sabiħa li qabad mid-Delli

Il-Militar Ingliż kien ser jikkonfiska l-parti ta' rdum li kellhom **Tal-Barkun**.⁶ Ċensu Vella **tal-Barkun** kien isemmi kif wara ħafna taħbit kienu ftehm u mal-Ingliżi li huma setgħu jibqgħu jaħdmu bil-kundizzjoni li waqt il-manuvri ma setgħux jersqu 'l hemm kif ukoll li jekk kienet issir xi ħsara fir-raba' jew fis-siġar ma setgħux jitolbu kumpens.⁷ Dan Ċensu kellu taqbila ħelwa fuq **Irdum id-Delli**:

*Imbierek Irdum id-Delli
Kemm jagħmel għeneb u tin
Imbierka l-Mellieħa
Kemm għandna tfajliet helwin!*⁸

L-ingeniera Nglizi għamlu biċċa xogħol tal-għageb. Minn **Għajn Lippu**, li tinsab taħt ix-xifer ta' rdum tal-**Mejjiesa**, bil-qlib (mingħajr użu ta' pompi) irnexxielhom itellgħu l-ilma sa fuq ix-xifer. Imbagħad minn hemm ippumpjawh go gibjun u b'hekk l-ilma seta' jasal fil-**barracks** ta' **Għajn Tuffieħa**.⁹

Gamri Vella l-Barkun

Fil-gwerra, l-Ingliżi ħattew l-immizel kollha billi qalgħu l-ħitan tas-sejjieħ u t-turġien li minn fuq kienu jagħtu għal taħt ix-xifer.

Dan għamlu minhabba xi biża' ta' xi żbark mill-għadu. **Tal-Barkun** spiċċaw jgħaddu mit-**Toqba**, ħarq dejjaq li jinfed għal fuq. Tinzel u titla' minn hemm bi tbatija u ma ridtx tkun mgħobbi.¹⁰ Wara l-gwerra reġgħu bnew l-immizel kollha barra wieħed li għadu magħruf sal-lum bħala l-**Minzel il-Magħluq**.¹¹

L-Għawseġ¹² huwa rdum żgħir li ħa ismu minn pjanta li tikber jew kienet tikber fil-post. Jibda mill-**Wied l-Aħmar** u jispiċċa fir-**Rokna tal-Għawseġ**.

Minkejja li żgħir xorta kien kien hemm mniedaq jinħadmu u kien imfittex ferm speċjalment għall-kaċċa tal-fniek.

Kif taqbez l-**Għawseġ**, lejn it-Tramuntana, hemm il-**Bajja tax-Xquq**, illum aktar magħrufa bħala Popeye Village. Daħla ċkejna fejn xi sajjieda fl-antik bnew kmamar għall-freġatini tagħhom u fejn fuq ix-xifer ta' **Bunuhħala** nbena l-**Mahzen tat-Tunnara**. Dan il-mahzen illum inqered għal kollox. It-Tunnara, barra fil-bajja tal-Mellieħa, kienet tintefa' wkoll f'**Irdum id-Delli**. Fil-fatt baqa' xi postijiet imsejja l-**Marbat**, peress li x-xibka kienet tintrabat mal-art ma' dawn l-imrabat maqtugħa fil-blat.¹³

Ta' min jinnota li l-blat tal-irdum, li ħafna minnu jinsab fuq it-tafal, dejjem miexi. Allura jkun hemm passagġi bejn il-blat li maż-żmien jingħalqu filwaqt li jinfetħu oħrajn godda. L-istess il-ħruq fil-blat, bil-mod il-mod jinfetħu sakemm fl-aħħar il-blata tinqata' għal kollox u tispicċa mal-oħrajn taħt ix-xifer. Neville Grima jiftakar li fuq **Ta' Turi** kien hemm xaqq dejjaq li bil-kemm kienet tgħaddi gremxula minnu. Imma darba qala' fenek u dan sparixxa go fih. Il-blat kien mexa, il-ħarq twessa' u l-fenek sab post gdid fejn jista' jdbabar rasu!¹⁴

Għall-fniek bid-dawl ta' qamar

Dari l-kaċċa għall-fenek bid-dawl ta' qamar kienet permessa. Kont tmur timtedd fuq ix-xifer jew fuq xi blata (tixxerref) b'qamar kwinta jew kważi kwinta u hemm tistenna l-fniek jgħaddu minn taħtek u tispara għalihom. Hekk għamlu lejl minnhom **Salvu Chetcuti l-Isplit** u **Grezzju Chetcuti ta' Ġamri l-Gabilott**. Ixxerrfu fuq l-**Għolja**, fuq il-**Maqsuma**, fuq il-**Borg** u fuq **tal-Gawwija**. U qabdu tmienja. Is-soltu, hekk kif tispara tir, twerwer kull m'hemm u diffiċli taqbad ammonti kbar ta' fniek għax l-oħrajn idabbru rashom 'il gēwwa fil-bejta. Imma l-fniek tad-Delli, skont **Salvu**, ma kinux jibzgħu daqshekk mit-tiri għax kienu mdorrija jisimgħu l-isparar kontinwu tar-**ranges** tal-Ingliżi!¹⁵

Salvu Chetcuti l-Isplit u Grezzju Chetcuti ta' Ġamri l-Gabilott bil-fniek li qabdu bid-dawl ta' qamar

Ammonti kbar ta' fniek

Dari l-fnienk slavaġ kienu komuni. Kienu s-saħta tal-bdiewa¹⁶ għax kull ma jsibu jeqirduh. Ma kontx tista' tagħmel f'tit piżelli għax f'hakka t'għajn imeximxuħa sa wiċċ il-ħamrija. L-istess is-siġar tal-frott u d-dwieli, fejn jilħqu, iqaċċtu. Il-fnienk jitolgħu minn irdum, minn ġo xi ħarq jew mill-minżel u matul il-lejl jagħmlu r-ronda ġor-raba' u xagħri tal-madwar. Imbagħad, kif jaħseb biex ibexbex, idabbru rashom lura għal taħt ix-xifer b'żaqqhom mimlija.

Salvu Camilleri tar-Roċċ u Charlie Sciberras il-Basli bil-qabda fnienk li għamlu meta għalqu x-Xquq. Interessanti li warajhom, fuq ix-xifer ta' Bunuħħala, jidher il-Maħžen tat-Tunnara li illum m'għadux jeżisti

Il-kacċaturi u l-gabillotti kienu jafu b'dan, allura xi drabi bil-lejl kienu jagħlqu bix-xibka, miżmuma wieqfa permezz tal-qasab, il-passaġġi minn fejn kien jinżel il-fenek lura fl-irdum. Fejn ma sservix ix-xibka kienu jagħmlu qasab u ċraret, ħbula bil-karti tal-gazzetti marbuta magħhom u kull ma kienu jsibu li jitharrek maż-żiffa biex il-fenek jibza' minnhom u ma jgħaddix. Xi drabi kienu wkoll jimlew landi bit-trab, jittgħulhom id-*diesel* u jtuhom in-nar. Dawn il-fjakkoli kienu jagħmlu sa filgħodu jaqbd. Hekk kif il-fnienk kienu jilmħu dawn l-għegubijiet kollha quddiemhom kienu jaħsbuħa darbejn biex jinżlu lura l-irdum. Kienu jaraw fejn se jdabbru rashom f'xi post fuq ix-xifer, jew ġo xi haħba, jew ġo xi haħt tas-sejjeħ.¹⁷

Darba minnhom, Charlie Sciberras il-Basli, Salvu Camilleri tar-Roċċ u shabhom għalqu bix-xibka fuq ix-**Xquq**, bejn l-**Irdum l-Ikrah** u l-**Ponta tal-Ixprun**. Damu sal-4:30 ta' filgħodu biex ramaw ix-xibka u l-infafar. Imbagħad kif sebaħ bdew iduru bil-klieb tal-fenek. Il-klieb bdew kultant jaqilgħu xi wieħed. Fejn il-fenek dabbar rasu ġo xi haħt, telqu n-nemes haħli jnaffru 'il barra. Sa xħin ġew biex iżarmaw kienu qabdu tużżana.¹⁸ Dan juri l-kwantità kbira ta' fnienk li kien hawn.

Il-kelba li sparixxiet taħt l-art

Ġurnata minnhom, iċ-**Ċumba**, il-kelba tal-fenek ta' Salvu, qalget fenek f'**Ta' Parsenka**. Għamlet

kurriera warajħ (tiġri warajħ u tinbaħ) u sparixxiet. Ma setgħu jsibuħa mkien. Fl-aħħar semgħuħa tingħi taħt blata enormi. Il-problema kienet li ma setgħux isibu tarf kif iċ-**Ċumba** dahlet hemm taħt. Ma kien jidher l-ebda dħul. Kellhom jaqilgħu xi ġebel sakemm fetħu toqba u tkaxkru huma wkoll taħt il-blata. Hemm sabu ruħhom ġo dagħbien. Il-kelba setgħu jaraw biss gedduma ġo ħarq dejjaq. Kienet xi erbghin pied bogħod imma ma setgħux jgħaddu minn dak id-djuq. Kif kienet spicċat hemm ġew Alla biss jaf! Waqt li kienu qeġħdin ifittxu kif ser jaslu fejn iċ-**Ċumba** sabu musbieħ ġo toqba! Min jaf min kienet dik il-persuna li fl-antik kienet tuza dak il-post mudlam u għaliex?!

Fl-aħħar qatgħu qalbhom li jaslu fejn il-kelba. Marru ċemplu lil tar-*rescue*, kif kienu msejħa dak iż-żmien tal-Protezzjoni Ċivili. Dawn kif waslu u raw il-post mill-ewwel qatgħu qalbhom. Il-kelba ma setgħet tintlaħaq minn imkien. Anqas inewlulha f'tit ilma jew ikel ma setgħu daqs kemm kienet 'il ġewwa. U l-povra **Ċumba** kellha tibqa' midfuna hemm taħt.

Iżda din il-kelba kellha sebat irwieħ. Sbatax-il ġurnata wara, ħu Salvu, Ninu, kien ġox-xagħra fuq ix-xifer u iċ-**Ċumba** marret hdejh! Biex baqgħet haħja għal dak it-tul ta' żmien, żgur li sabet x'tixrob u x'tiekol taħt l-art!¹⁹

In-nemes li sab it-triq lura

Għodwa minnhom, Salvu telaq in-nemes taħt **tal-Gawwija** u dan ondra – ma hariġx. Salvu baqa' jistennih saħansitra bil-lejl. Kien nemes tajjeb u ma xtaqx jtilfu. Però wara jumejn qata' qalbu. Lin-nemes raddlu salib.

Imma hekk kif għaddew tmint ijiem, in-nemes hareġ u telaq għal għonq il-passaġġ lejn il-**Minżel tad-Delli**. Kif wasal fejn il-**Blata tal-Ilma**, in-nemes waqaf. Xamm lil Toni Cauchi tan-Naqr u lil Pietru Vella tan-Niċu li kienu reqdin għall-frisk taħt il-blata. U hemm Pietru ħa l-qatgħa ta' haħtu hekk kif in-nemes tela' jigi fuqu! Bilkemm ma haħsibx li attackah ġurdien mill-kbar! Għall-inqas in-nemes iffiranka mixja għax wasal lura għand sidu riekeb fil-karozza!²⁰

Interessanti ferm li fit-tiksira (blat b'ħafna dħul minn fejn jista' jgħaddi l-fenek) tal-**Girgru**,²¹ in-nemes jigi lura mxarrab għasra.²² Jigifieri hemm ġew, taħt dak it-tifrik, in-nemes f'xi ħin jgħaddi minn ġol-ilma. Jekk hux ilma baħar jew ilma ħelu haħd mħu ċert għax il-Basli u shabu qatt ma kellhom il-kuraġġ ibillu subgħajhom fil-pil tan-nemes u jduquħ haħli jaqgħu l-kurziħ!²³

Mar ixomm il-kanna tas-senter!

Peppi Sciberras il-Basli kellu haħta jmur bil-lejl

jimtedd ġo ħofra fuq ix-xifer tal-**Bajja tax-Xquq**, iħares lejn ix-xagħra, jistenna l-fniek ġejjin lura mill-mawra tagħhom fl-għelieqi tal-madwar. Kienu jinżlu lura lejn l-irdum minn ħarq li kien hemm erba' passi bogħod minn fejn Peppi kien ikun mimdud.

Il-problema kienet li l-fniek ikunu waslu miegħek x'ħin tarahom, allura la stajt tiċċaqlaq u lanqas tispara qabel il-fenek jieqaf għax inkella ftit kellek ċans li toqtlu f'dak id-dlam!

Lejl minnhom feġġ fenek u Peppi kien lest halli kif dan jieqaf, jispara għalih. Imma dan il-fenek kellu ħsieb ieħor. Baqa' ġej tlikki tlikki u hekk kif wasal qrib Peppi tawwal rasu u mar ixomm il-kanna tas-senter. U Peppi la kellu għalfejn jerfa' s-senter u lanqas jimmira. Għafas il-grillu u l-fenek spicċa stuffat bla tbatija ta' xejn!²⁴

Il-Werzieq

Kif għidna qabel, xi drabi l-kaċċa kienet tissajjar l-irdum stess. Darba minnhom, Salvu u šhabu kienu fejn tal-**Budand**, jaqlu xi żewġt ifniek li kienu qabdu. Ħin minnhom, werzieq niżel fuq blata għolja fil-qrib u fethilha jżarżar u jgħanni. Dan il-werzieq beda jixrob moħħ Grezzju ta' Ġamri l-Gabillott. Ta' xejn šhabu qalulu biex ma jagħtix kasu għax aktar beda jdejq. Allura qabad ġebbla u tefgħahielu. Imma l-werzieq baqa' għaddej b'ħangra daqshieħ. Għalxejn garalu żewġ żrariet oħra għax jgħanni baqa'!

Allura ddeċieda li jitla' għalih ħa jnaffru. U beda jixxabat ma' din il-blata għolja, forsi jehles minn dan l-imbieriek werzieq. Imma hekk kif tela' biċċa sew ċediet parti mill-blata li Grezzju kien iggranfat magħha u dak li m'għamilx il-werzieq għamlu Grezzju għax għal ftit sekondi spicċa jtir fl-arja sakemm il-gravità għamlet tagħha u tkahħal mal-art. Spicċa qisu l-Aċċjomu, kollu tbenġil u grif. U għal ftit mumentu kien hemm tnejn iżarżru kemm jifilħu, il-werzieq fuq il-blata u Grezzju taħtha!²⁵

Dan Grezzju kien diletant tal-għawm ukoll. Għodwa minnhom, fid-dahla ta' **Lawrenz**,²⁶ lemaħ qarnita fiha żewġ kilos. Kif spara għaliha bil-*harpoon*, rabtet u ma seta' jaqlagħha b'xejn. Tela' kemm-il darba għan-nifs. Deherlu li ftit 'il ġewwa, taħt **ir-Raff**, kien hemm xi ħaġa tkanġi. Imma moħħu kien fil-qarnita u baqa' jissara magħha sakemm fl-aħħar inqalghet. Issa Grezzju seta' jkompli l-għawma tiegħu imma moħħu baqa' jberren fuq dak li deherlu li kien lemaħ taħt **ir-Raff**. Il-kurzità għelbitu u għam lura u mn'Alla! Għax taħt **ir-Raff**, miftuħa qisha paraxut, kien hemm qarnita daqs dinja. Kien pront sparalha bil-*harpoon* u ġibidha lejha halli ma taqbadx mal-blat. Kien fiha disa' kilos!²⁷

Il-qarnita
enormi li
qabad Grezzju
Chetcuti minn
taħt ir-Raff

Hasbuh sar Sansun

Meta beda jinħadem il-film Popeye, il-ħbieb tagħna xorta kienu jmorru lejn ix-Xquq għall-fniek. Ġurnata minnhom, Salvu, kuġinuh Ġamri Sciberras tad-Dajli u Ġamri Sciberras il-Blackie kienu fuq id-**Dikkiena**.²⁸ Salvu, li kien jaf il-post fuq ponot subajgħ, induna li fuq id-**Dikkiena** kienet faqqset ġebbla enormi li ma kinitx hemm qabel. Hekk kif resaq lejha ntebaħ li kienet ġebbla tal-ġablu, parti mis-sett tal-film.

Allura ġietu x-xoqqa f'moxtha jilgħab ċajta fuq l-oħrajn. Qalilhom li kien kapaċi jerfa' din il-ġebbla u l-Blackie, li ma ndunax li kienet tal-ġablu, baqa' jisfidah li kien impossibli. Lanqas li kien Sansun! Allura Salvu tbaxxa, tqanzah tnejn u refagħha! Kif Ġamri l-Blackie kien għadu b'ħalqu miftuħ, Salvu ħarab għal fuqu bil-ġebbla fuq rasu. Taparsi ħaditu. Ġamri bilkemm ma qabiżx minn fuq id-**Dikkiena** għal isfel xħin rah ġej! Wara li nduna li l-ġebbla kienet tal-ġablu, holl xagħrek u ġib iż-żejt!²⁹

Xewka fid-dlam

Darba oħra kienu l-irdum bil-lejl u l-Blackie qabdu l-ġuħ. Allura dan Salvu, li ċ-ċajt kien jieklu aktar mill-ħobż, newwillu biċċa bettieħa u fuqha poġġielu biċċa xitla tax-xewk. Hekk kif Ġamri ħa l-ewwel gidma fetaħ ħangra daqshieħ! (U ma ttihx tort!) L-ieħor bil-kalma kollha qallu, "Ġam, issa nistgħu mmorru d-dar għax bl-għajjat u l-istorbju li għamilt kxift kull m'hawn u naffart il-fniek kollha!" X' irrispondieh Ġamri ma jistax jinkiteb hawn!³⁰

Xtaqu kienu minflok!

Kien it-13 ta' Diċembru 1982 u šhabna kienu sejrin għax-xogħol fir-raba' meta raw lil Salvu Cauchi tal-Midneħ jgħabbi l-qasab tal-kaħli halli jmur jistad id-**Delli**. Dan Salvu kien ibiegh il-ġwież il-Mellieħa imma kull meta l-baħar kien ikun qawwi, u allura jkun galbu għall-kaħli, kien jitlaq kollox u jmur jistad. X'ħin rawh sejjer, f'qalbhom qalu 'Hekk sewwa, aħna għax-xogħol u hu għall-

baħar!’ Imma dakinhar Salvu ma marx lura d-dar. Il-karozza baqgħet tistenna lil sidha għalxejn fuq ix-xifer. Sabu t-termos tal-kafè tiegħu kwaži mimli fuq blata, jġifieri bilkemm kien beda jistad x’hin hađu l-baħar.³¹ Dakinhar il-baħar ried jibla’ l-art tant li Ġanninu Stellini tal-Qoss, li wkoll kien sejjer għall-kahli, x’hin minn fuq ix-xifer ra dawk il-ħalel jitfarrku mal-iskolli dawwar denbu lejn id-dar. Lil povru Salvu sabuh jumejn wara u sħabna, li xtaqu kienu minfloku, tbikkmu. Għalhekk trid toqgħod attent x’tixtieq fil-ħajja! Il-Mulej jagħti lil Salvu l-mistrieħ ta’ dejjem.³²

Irdum ta’ Kamiza

L-istorja tal-irdum ta’ Kamiza bdiet meta fuq Malta bdiet tberraq il-gwerra. Karmnu Gauci Kamiza beza’ li jinqabad bil-lieva u jispiċċa suldat. Allura talab biċċa minn irdum lil Toni Fenech ta’ Rasu biex ikun jista’ jaħdmu u b’hekk jidher li kien bidwi. Kellu f’moħħu li jagħmel kull m’hemm dwieli u tin u jaqla’ xi haġa x’jiekol. Imma malajr induna li dan l-irdum kien il-mamma tal-fniek. Kull sena kien jagħti xi haġa tal-flus bħala kera lil Toni. Illum din il-parti tar-rdum għadha magħrufa bħala **ta’ Kamiza**.

Interessanti kif gie l-laqam Kamiza. Mid-dehra dan Karmnu kien iħobb jilbes qmis twila bajda dejjem maħruġa barra mill-qalziet. Meta sħabu kienu jarawh kienu jgħidu “Hemm hu, dejjem bil-camicia (camicia).”³³ Camisa hija qmis bit-Taljan jew Sqalli antik.³⁴ Din tal-Camicia baqagħtu u biż-żmien saret Kamiza.³⁵

Mhux ċomb biss!

Wara l-gwerra, dan Karmnu beda jrabbu erbat ifniek fil-*beachpost*³⁶ li hemm taħt ix-xifer. Induna li meta l-fenkiet tiegħu kienu jkunu bin-namra, il-fniek slavaġ kienu jġġennu jduru ma’ din il-kamra tal-konkrit! Allura gietu idea brillanti. Taqqab toqba ftit fil-ġholi fil-*beachpost*. Il-fenek selvaġġ beda jgħaddi minn din it-toqba dejqa, jgħammar il-fenkiet u wara li jkun ha dak li ried ibewweg’ l barra kuntent! Għallinqas il-fenek selvaġġ mhux ċomb u xbieki biss kien jara mingħand dan Karmnu, għax kultant kien iħallih jieħu ftit pjaċir ukoll!³⁷

Il-Beachpost fejn Ġanni Gauci Kamiza kien irabbi l-fniek

Ma’ Ġanni għall-fniek

Sammy Buttigieg iċ-Ċikkies, minn meta kien għadu tfajjel, kien dejjem jġri wara nannuh Ġanni Gauci ta’ Kamiza, iben Karmnu. Kien jogħxa jisimgħu jirakkonta xi grajja li għadda minnha.

Mela fil-gwerra, Ġanni gab żewġ Qriema sinjuri biex iduru miegħu għall-fniek. Nemmsu l-**Harq tal-Mejda**.³⁸ In-nemes li kellu Ġanni kien mustaċċun prim u f’ħakka t’għajn, mill-ħarq qabzu tlitt ifniek. Dawn il-Qriema baqgħu impressjonati b’dan in-nemes u bdew jiffittaw lil Ġanni biex ibiegħulhom. Imma Ġanni kellu bokka kbira bih u ma riedx. Imma fl-aħħar tant kemm dejquh li biex jehles minnhom qalilhom “Mela tuni £40.” U Kamiza baqa’ b’ħalqu miftuħ meta wiehed mis-sinjuri fetaħ il-kartiera u newwillu dik is-somma fenominali għal dak iż-żmien! Però xorta qala’ hasla tajba mingħand missieru meta wasal lura d-dar u qallu li kien biegh in-nemes!³⁹

‘Il-kelb il-baħar’!

Għodwa minnhom, Ġanni u xi tnejn oħra kienu qed iduru fuq **Ta’ Turi** meta kelb minnhom ħabat fuq fenek u dan ħareġ kemm kellu saħħa lejn ix-xifer bil-kelb jġri warajh! Hekk kif il-fenek wasal max-xifer kiser f’salt imma l-kelb baqa’ għaddej dritt u spicċa qabez minn fuq ix-xifer għal isfel dritt għal ġol-baħar! Kieku kienu jeżistu l-Olimpjadi tal-Klieb żgur kien jirbaħ il-Midalja tad-Deheb għall-qbiż mill-ġholi! Dan il-kelb għam għal fuq pett taħt ix-xifer u spicċa qisu Robinson Crusoe, jittama fil-ħniena ta’ Alla li xi hadd isalvah. U l-Mulej baqatlu lil Dun Belin Azzopardi u Eddie Camilleri tal-Baqrambun li kienu għaddejjin bil-freġatina u għabbewh magħhom.

Ġanni Gauci Kamiza, bis-senter taż-żewġ u l-kelb tal-fenek

Sammy jiftakar kif nannuh kien dejjem iżomm arlogg tal-but. Meta jnemmsu xi tiksira kien sikwit jittawwallu. Hekk kif kienet pereżempju tgħaddi kwarta kien jgħidli “Skorra l-ħin. Issa għalxejn nistennewh hawn. Ejja mmorru fuq dik il-blata għax jekk għandu jaqbez xi fenek, minn hemm joħroġ issa.” Kien ikun jaf bl-arlogg minn liema toqba se joħroġ il-fenek!⁴⁰ Ta’ min jgħid li jekk il-fenek ikun jgħix f’dik it-tiksira kien ikun jafha bl-ament, b’kull passagg u rokna moħbija. Xi drabi kien jagħti kedda tajba lin-nemes, jiġrilu minn passagg għal ieħor taħt l-art, mingħajr ma jithajjar joħroġ għadawl tax-xemx. Imma jekk ma kienx postu hemm ġew, aktarx li jlebbet ’il barra mill-ewwel hekk kif iħoss in-nemes ġej u kif joħroġ dejjem kien isib lil xi hadd qed jistennieh bil-ħerqa! U mbagħad kienet tibda l-musketterija!⁴¹

Fil-kamra tal-irdum

Ma’ nannuh Sammy qatta’ ħafna żmien sabiħ. Qabel ma jidlam, kienu jingabru xi sitta min-nies fil-kamra li kellhom l-irdum, kulhadd niezel bix-xibka fuq dahru ġox-xkejjer. Il-muftieħ kien ikun moħbi taħt pett tal-blat fil-viċin. Sammy kien imur iġib ftit ħalfa⁴² (pjanta) biex ipoġġiha mal-art tal-kamra u jorqod fuqha. Fil-kamra dejjem kien ikun hemm ftit zalzett imdendel fit-tieqa biex ikollhom x’jieklu mal-ħobż. Ilma kienu jgibu mill-**Blata tal-Ilma** għalkemm aktar tard għamli ħofra mgħottija mal-kamra biex timtela’ bl-ilma tax-xita. Għas-sieġha ta’ filgħodu kienu jibdew jifirxu x-xibka

Meta jżarmaw għall-ħdax ta’ filgħodu kienu jintefgu taħt il-**Ħnejja** għall-frisk, jaqlu xi zewgt

Il-Ħnejja fejn ta’ Kamiza u shabhom kienu jintefgu għall-frisk

ifniek. Imma xi drabi Sammy u nannuh kienu jmorru f’dura imsaqqfa fejn il-**Harq tal-Mejda**. Għani kien joqgħod jittawwal lejn il-ħarq minn toqba fil-ħajt waqt li Sammy, għajjen mejjet wara lejl u nofstanhar taħbit, kien jorqod raqda tajba. Ta’ min jgħid li l-fenek xorta joħroġ matul il-ġurnata, speċjalment jekk mal-lejl ikun tnaffar. F’xi ħin irid imexmex xi ħaġa! Ġieli Għani spara kemm-il darba u Sammy rieqed kien u rieqed kien jibqa’! Kif kienu jsiru l-erbgħa ta’ wara nofsinhar, nannuh kien iqajmu u jaħsbu biex jitolqu. Għani kien jibagħtu jgib il-fenek jew fniek mejta minn fuq il-ħarq u Sammy kien jibqa’ mbellah għax hu mingħalih li nannuh lanqas biss kien spara!⁴³

Irdum magħluq bix-xibka

Charlie Gauci ta’ Kamiza, iben Kristinu, ukoll kien dilettant kbir tal-fniek. L-**Għawseġ** u l-**Irdum ta’ Kamiza** jafhom blata blata. Meta kienu se jkunu ħa jagħluq l-**Għawseġ** bix-xibka kien jinżlu mill-**Wied l-Aħmar** biex il-fniek ma jħossuhomx. L-istess meta kienu jkun se jagħluq **Tal-Barkun**, Charlie u shabu kienu jinżlu minn fejn il-*beachpost* u jimxu l-irdum kollu f’dak id-dlam ċappa mgħobbija sa ruħ ommhom bix-xibka, basta l-fniek fix-xagħra ta’ fuq ma jindunawx bihom! Imbagħad jifirxuha u jwaqqfuha bil-qasab, kemm jista’ jkun mingħajr ma jagħmlu ħoss.

Jiftakar li kienu jixtru l-griezel (li fihom iġorru n-nemes) mingħand Ġuzeppi Borg ta’ Fellusu. Dan Ġuzeppi, barra griezel, kien jagħmel qratal kbar għat-tiben u ġebel, mezez għall-bieġha, bxiekel tal-frawli, ħsajjar u bxiekel għan-nisa tad-dar. Il-garżella tan-nemes raġel kienet tkun ikbar minn tal-mara.⁴⁴ Però jekk in-nemes ikun biezel kellu bżonn garżella komda u ftit kabbarija fejn ikun jista’ jistrieħ peress li kien jiħabat ħafna jiġri fil-ħruq u l-bejtiet taħt l-art. Tant kemm ġieli għajja li xi drabi, hekk kif kien joħroġ mill-bejta tal-fniek wara xi sagħtejn ġiri taħt l-art, kien jorqod f’ħobb il-

Sammy Buttigieg iċ-Ċikkies, Wiġi Grima ta’ Ċikku tal-Forn, Charlie Gauci ta’ Kamiza, Ġużi Grima l-Aħmar, Ġużi Gauci t-Telegraf, Ċikku Grima l-Bju u t-tifel ta’ Charlie, Jonathan, wara kaċċata fniek fl-Irdum ta’ Kamiza fis-snin tmenin

kaċċatur.⁴⁵ Interessanti li kultant in-nemes feġġ lura f'xi post fond fejn ma setax jintlaħaq, allura kienu jgendlulu l-garżella b'ħabel u n-nemes jidħol fiha u jitla' lura fejn sidu qisu ġo lift!⁴⁶

Irdum dejjem jinbidel. Pereżempju l-**Harq tal-Mejda** qatt ma kien jinfed għal imkien ieħor. Sakemm darba telqu n-nemes fih u wara ftit bdew jisimgħu ġongol fix-xagħra 'l fuq minnhom. In-nemes ħareġ minn bejta oħra. Taħt l-art kien iċċaqlaq xi ħaġa u nfetaħ passagġ u ż-żewġ postijiet spiċċaw jinfdu!

Lejl minnhom, Charlie u ħbiebu għalqu l-**Minzel ta' Beċċuna** bix-xibka. Hu ntefa' għassa ftit 'il bogħod mix-xibka. Ħin minnhom, kelb qala' fenek fix-xagħra u għamel kurriera warajh. Mill-għajjat tal-kelb, Charlie nduna li l-fenek kien ġej biex idabbar rasu mill-minzel. Allura wara ftit mar jittawwal ix-xibka u hemm sab erbat ifniek imħabblin. L-inbiħ tal-kelb kien naffar tlitt ifniek oħra u kollha marru jinżlu mill-istess post!⁴⁷

Bil-baqqu

Kamiża kellu kelb tal-fenek li kellu seba' xjaten għax ma kien jaqta' qalbu minn xejn. Darba minnhom, dan l-imbieriek ta' kelb qala' fenek minn fuq l-**Għawseġ** u ħarab għal warajh. Il-fenek għosfor ġol-**Harq ta' Salvu tal-Ħanut** u l-kelb sparixxa warajh u baqa' jiddeffes u jintrass sakemm wehel hemm ġew. Xhin induna x'gara, Charlie pprova jidħol wara l-kelb imma l-ħarq kien dejjaq wisq. Allura mar id-dar, ġab fies u beda jqatta' l-blat. Imn'Alla l-blat kien turbazz u ma tantx kien iebes u li l-Bambin baġhatlu l-għajjnuna! Hu u xi tnejn oħra kellhom iqattgħu xi sitt piedi bil-baqqu. Damu xi erba' sigħat għaddejjin, jibdlu lil xulxin f'dik ix-xemx taqli l-ankri. Fl-aħħar feġġ il-kelb maqbud qisu ġurdien ġo nassa, iferfer denbu x'ħin ra lil sidu. Charlie ħatfu minn saqajh u ġibdu 'l barra kif seta'. M'għandniex xi ngħidu, wara kedda bħal dik, il-fenek ħallewh bi kwietu.

Il-Miraklu tal-Ilma

L-Għawseġ dejjem kien hemm il-**Blata tal-Ilma** li kienet taqta' kull għatx. Taħtha jiskula l-ilma tax-xaba' minn fuq it-tafal u li fis-sħana tax-xemx jinżel għasel. Però din il-blata qieghda ftit 'l fuq, allura xi drabi kien ikollhom mixja sew biex jixorbu. Għalhekk tgħidx kemm ferħu hekk kif darba waħda Charlie Cutajar l-Ispiket innota li ma' xatt il-baħar kienet feġġet vina irqiqa tal-ilma tnixxi! Kamiża beda jħaffer fit-tafal u l-ilma beda jżid u l-ħofra li għamlu mtliet ġmielha. Kien ilma bnin, pur u ħafif, iħabbatha mal-ilma li sar inbid f'Kana! Bdeu jaħsbu li sar xi miraklu! Marru xi ħames darbiet oħra l-**Għawseġ** u dejjem xorbu minnu.

Il-**Harq tal-Mejda** magħluq bix-xibka biex il-fenek ma jgħaddix

Imma s-sitt darba sabu l-ħofra niexfa qoxqox! U dak il-ħin l-Ispiket irrealizza minn fejn kien ġej dak l-ilma tant pur. Fil-Wied tal-**Ħanzira** (800m 'il bogħod) kien għamel xi tliet xhur ifur id-drenaġġ sakemm il-ħaddiema tal-gvern sabu tarfu u għalquh. B'xi mod dan l-ilma għadda minn xi xquq u sbokka fejn xatt il-baħar! Tal-inqas kien issaffa sakemm għadda minn taħt l-art! L-Ispiket inkwjeta ftit imma kif qallu Kamiża, "Dak li ma joqtolx isemmen!" U hekk kien!⁴⁸

Charlie l-Ispiket kellu ħabta kif jaqbad il-fniek. Kien jistenna lill-kaċċaturi l-oħra jmorru lejn id-dar u għall-ħabta tas-sieġha ta' wara nofsinhar, fix-xemx tiżreġ tas-sajf, imur jittawwal ġol-ħruq ta' fuq ix-xifer tad-**Delli** u **ta' Kamiża**. Kien jidħol fuq il-ħarq inkiss inkiss u hemm kien isib xi fenek rieqed għall-frisk fil-ġnub tax-xquq. Ħafna drabi spara u l-fniek fi ħruq fil-vicin lanqas biss kienu jindunaw x'inhu ġej għalihom għax reqdin kienu u reqdin kienu jibqgħu. Saħansitra ġieli qabad sitta jew sebgħa għalkemm kien isir qisu skorfnata fix-xemx!⁴⁹

Żmien li ma jergax jiġi lura

Illum ma tantx fadal diletanti vera tal-fniek. Min ser jagħmel granet l-irdum? Il-ftit li baqa' jiftakru b'nostalgija żoġżithom, bi ljieli mqajmin jifirxu x-xibka u mbaġħad x'ħin jisbaħ, iterrqu qalb dawk is-sisien bit-tama li l-klieb jaqilgħu xi fenek. Mhux ta' min jinsa l-kumpanija tal-ħbieb u dawk iż-żewġ fliexken inbid! Żmien li żgur ma jergax jiġi lura, mhux biss minħabba li l-fniek naqsu imma wkoll għax illum, kull fejn tmur, taħbat man-nies. Dan biex ma nsemmux ir-restrizzjonijiet li sar hawn. Baqa' biss l-istejjer, il-memorji u r-ritratti li jfakkruna li dak iż-żmien sabiħ ma kienx ħolma sabiħa imma seħħ verament imma li, sfortunatament, għadda jiġri bħal ħolma!

Dan l-artiklu qatt ma seta' jkun possibbli mingħajr l-għajjnuna ta' dawn in-nies: **Charlie Sciberras il-Basli, Peppi Sciberras il-Basli, Charlie Grech ta' Żamzam, Toni Sciberras in-**

Naqqu, Neville Grima tar-Ritz, Salvu Camilleri r-Roċċ, Grezzju Chetcuti ta' Ġamri l-Gabillott, David Vella tal-Barkun, Sammy Buttigieg iċ-Ċikkies, Charlie Gauci Kamiža, Ġamri Sciberras il-Blackie, Mari Cutajar ta' Kamiža, Salvu Caruana l-Messies, Ċikku Grima l-Bju, Ġamri Borg ta' Fellusu, Mario Deguara, Prof. Stanley Fiorini u l-Arċipriet Fr Joe Caruana. Grazzi mill-qalb tal-għajjnuna.

Riferenzi

- ¹ Intervista ma' Charlie Sciberras il-Basli.
- ² Intervista ma' Charlie Grech ta' Żamzam.
- ³ Intervista ma' David Vella tal-Barkun.
- ⁴ Intervista ma' David Vella tal-Barkun. Fl-1929 Gio Maria Vella kien magħruf bħala l-Barchun filwaqt li fl-1922, Gio Maria Gauci kien magħruf bħala l-Lancia. Muscat Jimmy (2015) *Il-Mellieħa – Lemħa lejn Ġrajjietha* Printit Ltd pg. 412, 432. Gamri Vella l-Barkun halla din id-dinja fil-11 ta' Frar 1970, fl-età ta' 82 sena.
- ⁵ Intervista ma' Toni Sciberras in-Naqqu.
- ⁶ Irdum tal-Barkun qabel kien ta' Beċċuna.
- ⁷ Ċensu kien qalli fuq dan il-ftehim fil-librerija tal-Mellieħa. Ċensu Vella halla dan il-wied tad-dmugh fid-29 ta' Ġunju 2016.
- ⁸ Intervista ma' David Vella tal-Barkun.
- ⁹ Intervista ma' Charlie Sciberras il-Basli.
- ¹⁰ Intervista ma' David Vella tal-Barkun.
- ¹¹ Intervista ma' Charlie Sciberras il-Basli.
- ¹² Weber Hans Christian (2006) *Flora of the Maltese Islands* Magraf Publishers pg 260.
- ¹³ Intervista ma' Charlie Sciberras il-Basli.
- ¹⁴ Intervista ma' Neville Grima tar-Ritz.
- ¹⁵ Intervista ma' Grezzju Chetcuti ta' Ġamri l-Gabillott.
- ¹⁶ Minkejja l-ħsara li kienu jagħmlu, xorta l-fniek kienu rispettati. Ma kienx isir sparar fuq żrameg jew fiż-żmien li l-fenkiet ikunu qed iredgħu.
- ¹⁷ Intervista ma' Charlie Sciberras il-Basli.
- ¹⁸ Intervista ma' Salvu Camilleri tar-Roċċ.
- ¹⁹ Intervista ma' Salvu Camilleri tar-Roċċ.
- ²⁰ Intervista ma' Salvu Camilleri tar-Roċċ.
- ²¹ Aktarx geġja mill-kelma Sqallija "gurgu" li tfisser għadira tal-ilma. Piccuto, G. (1985) *Vocabolario Siciliano* Palermo. Grazzi lil Prof. Stanley Fiorini li pprovdiedi l-informazzjoni. Ara wkoll l-isem Grugruwa fl-artiklu *Stejjer minn Irdum il-Qawwi* f'Leħen l-Imperial 2017.
- ²² Qrib il-**Girgru** hemm il-**Kejna**, fejn il-maltemp idahħal kull xorta ta' imbarazz. Ara wkoll l-**Għar l-Abjad** fl-artiklu *Stejjer minn Irdum il-Qawwi* f'Leħen l-Imperial 2017
- ²³ Intervista ma' Charlie Sciberras il-Basli.
- ²⁴ Intervista ma' Peppi Sciberras il-Basli.
- ²⁵ Intervista ma' Grezzju Chetcuti ta' Ġamri l-Gabillott.
- ²⁶ Interessanti li qrib din id-dahla hemm **Ta' Bandla** fejn l-Ingliżi kienu jzommu sitt dgħajjes u kellhom *crane* u *workshop*. Hemm ukoll it-**Tiksira tan-Nassi** u l-**Blata tas-Sufri** għax l-Għawdxin kienu jhallu s-sufri u n-nassi fuqhom. **It-Trozz**, minn informazzjoni li għaddieli gēntilment il-Prof. Stanley Fiorini, hu terminu tal-baħħara li hu marbut mal-qlugh ta' vapur.
- ²⁷ Intervista ma' Grezzju Chetcuti ta' Ġamri l-Gabillott.
- ²⁸ Id-dikkiena hija gēbla kwadra li dari kienu jpoġġu hdejn il-bieb ta' barra biex ikunu jistgħu jpoġġu fuqha. Peress li blata ċatta maqtugħa mix-xifer qisha dikkiena, tiġi msejha hekk. Grazzi lil Prof. Stanley Fiorini li pprovdiedi l-informazzjoni.
- ²⁹ Intervista ma' Salvu Camilleri tar-Roċċ.
- ³⁰ Intervista ma' Salvu Camilleri tar-Roċċ.
- ³¹ Intervista ma' Mario Deguara.
- ³² Intervista ma' Grezzju Chetcuti ta' Ġamri l-Gabillott.
- ³³ Fl-1913, il-laqam kien jinkiteb Camisa. Sal-1947 sar Kamisa. Illum is-'s' saret 'z'. Muscat Jimmy (2015) *Il-Mellieħa – Lemħa lejn Ġrajjietha* Printit Ltd pg. 417, 429.
- ³⁴ Fil-Mellieħa kellna hafna kliem geġ mit-Taljan jew Sqalli. Eżempju ta' dan hija zappuna meta fil-bqija ta' Malta jużaw mgħaḡqa. Dan minħabba li fil-Mellieħa kienu jiġu bosta nies sinjuri għall-villeġġatura bħal Gorg Zammit, Henry Sant Cassia u s-Sur Joseph Flores li kienu jużaw hafna kliem bil-lingwa Taljana. Il-Melleħin kienu jikkupjaw il-lingwa tagħhom. Informazzjoni mgħoddija lill-awtur mill-Arċipriet tal-Mellieħa Rev. Joe Caruana.
- ³⁵ Intervista ma' Sammy Buttigieg taċ-Ċikkies.
- ³⁶ F'din il-*beachpost* għamli snin irabbu l-majjali wkoll.
- ³⁷ Intervista ma' Sammy Buttigieg taċ-Ċikkies.
- ³⁸ Il-kelma **Mejda** tinstab f'diversi lokalijiet f'Malta u tfisser pjanura fil-gholi. Grazzi lil Prof. Stanley Fiorini li pprovdiedi l-informazzjoni.
- ³⁹ Intervista ma' Sammy Buttigieg taċ-Ċikkies.
- ⁴⁰ Intervista ma' Sammy Buttigieg taċ-Ċikkies.
- ⁴¹ Intervista ma' Charlie Sciberras il-Basli.
- ⁴² Hemm parti ta' Irdum magħrufa bħala **Tal-ħalfa** minħabba din il-pjanta.
- ⁴³ Intervista ma' Sammy Buttigieg taċ-Ċikkies.
- ⁴⁴ Intervista ma' Charlie Gauci Kamiža.
- ⁴⁵ Intervista ma' Charlie Sciberras il-Basli.
- ⁴⁶ Intervista ma' Sammy Buttigieg taċ-Ċikkies.
- ⁴⁷ Intervista ma' Charlie Gauci Kamiža.
- ⁴⁸ Intervista ma' Charlie Gauci Kamiža.
- ⁴⁹ Din qalhieli Charlie Cutajar l-Ispiket stess. Konna hbieb kbar. Charlie halla dan il-wied tad-dmugh fil-11 ta' Frar 2015.

*Inħarsu l-ambjent
naturali ta' pajjizna*